

Будник О. Соціально-педагогічне спрямування професійної підготовки вчителя початкової школи // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць. – Випуск 17. – Ч. 1. – Київ – Івано-Франківськ : Вид-во НАПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 83-91. УДК 37.013.42

Олена Будник

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНЕ СПРЯМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлено авторське розуміння сутності соціально-педагогічної діяльності вчителя, обґрунтовано теоретичні основи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до реалізації головних завдань і напрямів соціально-педагогічної діяльності на засадах міжособистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Ключові слова: професійна підготовка вчителя, соціально-педагогічна діяльність, соціальне виховання молодших школярів, соціально-виховне середовище.

В статье освещено авторское понимание сущности социально-педагогической деятельности учителя, обосновано теоретические основы профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов к реализации главных задач и направлений социально-педагогической деятельности на основе межличностного взаимодействия участников учебно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: профессиональная подготовка учителя, социально-педагогическая деятельность, социальное воспитание младших школьников, социально-воспитательная среда.

SOCIAL AND PEDAGOGICAL DIRECTION OF PRIMARY SCHOOL TEACHER'S PROFESSIONAL TRAINING

The article highlights the author's understanding of the essence of social and pedagogical activity of a teacher, grounds theoretical principles of future primary school teachers' training to realization of major tasks and approaches of social and pedagogical activity on the basis of interpersonal interaction of the participants of educational process.

Key words: teacher's professional training, social and pedagogical activity, social education of junior pupils, social educational environment.

Постановка проблеми. Модернізація педагогічної освіти в Україні в руслі реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад спрямована передусім на підвищення рівня її якості.

Під якістю професійної підготовки розуміють “цілісну сукупність властивостей суб’єкта діяльності, яка визначає його професійний рівень компетентності і дає йому можливість мати певну соціальну цінність та відповідати потребам і можливостям ринку праці, а також визначає готовність опанувати в майбутньому соціальні рівні, адекватні здібностям, і кваліфікації в системі соціо професійних відносин...” [9, с. 402].

Стратегія вирішення завдання забезпечення якості вищої педагогічної освіти потребує соціальної мобільності, підготовки майбутніх учителів до соціальної діяльності в процесі навчання та виховання учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми змісту соціально-педагогічної діяльності, професійної підготовки соціальних педагогів, соціалізації учнівської та студентської молоді відображено в наукових дослідженнях сучасних вітчизняних учених: В. Бочарова, О. Безпалько А. Капська, А. Мудрик, С. Савченко, М. Сакурова, В. Поліщук, С. Харченко та інших.

Теоретико-методологічний аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що в соціально-педагогічному дискурсі заслуговують на увагу дисертаційні роботи з проблем особистісно зорієнтованої підготовки майбутнього вчителя-професіонала (І. Бех, І. Бужина, Т. Гуменникова, М. Чобітько та ін.).

Зокрема, Т. Гуменникова визначила теоретико-методичні засади підготовки майбутнього педагога до особистісно орієнтованого виховання молодших школярів у логіці підсистеми “бакалавр-спеціаліст-магістр” у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу. Автором доведено, що “в умовах бакалаврату акцентуації потребує базово-знаннєва основа творчої реалізації принципу дитиноцентризму; на етапі опанування освітньо-кваліфікаційного рівня “спеціаліст” – актуалізація предметно-фахової, творчої за характером і особистісно орієнтованої за змістом навчально-професійна діяльність з розширенням і зміцненням базово-знаннєвих засад; у процесі навчання в магістратурі – домінування науково-орієнтованої діяльності студентів як суб’єктів особистісно орієнтованої виховної роботи в початковій школі” [5, с. 24].

У дисертації М. Чобітько обґрунтовано концепцію особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутнього вчителя, що ґрунтується на таких основних положеннях: методологічному визнанні пріоритетів особистісного розвитку учня, його потреб, цілей, мотивів, індивідуально-психологічних особливостей тощо; перебудову педагогічного процесу у вищих педагогічних навчальних закладах в аспекті спрямованості на самоактуалізацію особистості студента та вмотивованого оволодіння ним досвідом педагогічної діяльності, а також запропоновано теоретико-методичні засади проектування технологічного комплексу цієї [особистісно орієнтованої] підготовки шляхом поетапного нарощування професіоналізму майбутнього фахівця [20, с. 34].

Різні аспекти професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи відображено в докторських дисертаціях таких учених, як: Н. Бібік, О. Біда, І. Бужина, Н. Глузман, О. Комар, С. Литвиненко, Е. Ляска, С. Мартиненко, О. Матвієнко, О. Отич, І. Пальшкова, О. Хижна, Л. Хомич та інших.

У контексті професійної підготовки майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності з учнями початкових класів цінними вважаємо дослідження О. Біди з проблем професійної підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі [4], І. Пальшкової з формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи на засадах практико-орієнтованого підходу [13]; О. Дубасенюк в аспекті розроблення теоретико-методичних засад підготовки майбутніх педагогів до виховної діяльності в школі [6], С. Сисоєвої з підготовки вчителя до формування творчої особистості учня [18], Л. Хомич, в якому виокремлено фундаментальні засади системи психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів на основі цільової комплексної програми, що має метою підготовку вчителя-дослідника [19] та інші.

Сьогодні, коли розширилися педагогічні функції вчителя, передусім у плані соціального виховання й ефективної адаптації учнів до шкільного життя, вважаємо, що в соціально-педагогічній науці недостатньо уваги приділено питанням соціальному спрямуванню змісту підготовки майбутнього вчителя. Отож **метою статті** є обґрунтування теоретичних основ вдосконалення

професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності в аспекті моделювання оптимального соціально-виховного середовища навчального закладу.

Виклад основного матеріалу статті. У контексті висвітлення проблеми професійної підготовки вчителя початкових класів до соціально-педагогічної діяльності вдалося до аналізу ключового поняття дослідження.

Вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності вчителя ґрунтується на загальних філософсько-психологічних і педагогічних трактуваннях її сутності та структури, водночас втілює в собі соціальний аспект (соціальні проблеми вихованців, їх психолого-медико-педагогічне вивчення, соціокультурні особливості шкільного середовища тощо).

Сучасні вітчизняні дослідники (А. Капська, О. Безпалько, Х. Вайнола та інші) соціально-педагогічну діяльність розглядають як відкриту систему, що активно взаємодіє з іншими соціальними системами, оскільки спеціаліст (у цьому випадку соціальний педагог) використовує знання з низки теоретичних дисциплін, вирішуючи професійні завдання різних галузей суспільної практики [1, с. 7]. Акцентуючи на специфіці змісту та функцій саме соціального педагога, автори визначають сутність соціально-педагогічної діяльності через її загальну мету – створення оптимальних умов соціалізації дітей і молоді [Там само, с. 6].

Відповідно до мети пріоритетними завданнями соціально-педагогічної діяльності виокремлено такі: зміцнення та активізація адаптаційного потенціалу особистості; збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання їй соціальної, психологічно-педагогічної підтримки; попередження та локалізація негативних впливів чинників соціального середовища тощо [3, с. 50].

Вважаємо, що соціально-педагогічна діяльність як різновид професійної діяльності вчителя ґрунтується на загальних філософсько-психологічних і педагогічних трактуваннях її сутності та структури, водночас втілює в собі соціальний аспект (соціальні проблеми вихованців, їх психолого-медико-

педагогічне вивчення, соціокультурні особливості шкільного середовища тощо).

Сучасні вітчизняні дослідники (А. Капська, О. Безпалько, Х. Вайнола та інші) соціально-педагогічну діяльність розглядають як відкриту систему, що активно взаємодіє з іншими соціальними системами, оскільки спеціаліст (у цьому випадку соціальний педагог) використовує знання з низки теоретичних дисциплін, вирішуючи професійні завдання різних галузей суспільної практики [1, с. 7]. Акцентуючи на специфіці змісту та функцій саме соціального педагога, автори визначають сутність соціально-педагогічної діяльності через її загальну мету – створення оптимальних умов соціалізації дітей і молоді [Там само, с. 6].

Відповідно до мети пріоритетними завданнями соціально-педагогічної діяльності виокремлено такі: зміцнення та активізація адаптаційного потенціалу особистості; збереження та покращення фізичного, психічного та соціального здоров'я особистості, створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання їй соціальної, психологічно-педагогічної підтримки; попередження та локалізація негативних впливів чинників соціального середовища тощо [3, с. 50].

Аналогічні твердження знаходимо в працях З. Шевців: вбачаючи предметом соціально-педагогічної діяльності процес соціалізації дітей та технологію діяльності фахівців соціальної сфери з різними категоріями людей і соціальних груп, автор вважає її різновидом професійної діяльності, яка спрямована на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб або відновлення соціально-схвалених способів життєдіяльності людини” [21, с. 21].

Отож на основі аналізу соціально-педагогічної літератури приходимо до висновку, що *соціально-педагогічна діяльність учителя початкових класів* – це різновид його професійної діяльності, що має метою створення належних умов для успішної соціалізації учнів у середовищі школи, засвоєння ними соціокультурного досвіду задля підготовки до самореалізації в суспільстві, надання допомоги дітям та їхнім сім'ям у випадках негативного впливу сторонніх чинників. Відповідно результатом такої діяльності є рівень

сформованості в школяра визнаних у соціально-виховному середовищі навчального закладу соціальних якостей, самосвідомості, самоствердження як складників життєдіяльності в суспільстві.

У контексті дослідження проблеми “готовність до соціально-педагогічної діяльності” сутність поняття “підготовка” вчені зазвичай трактують як процес, а “готовність” – як результат даного процесу. У нашому випадку йдеться про професійну підготовку майбутнього вчителя та його готовність до діяльності відповідного спрямування. Отож готовність майбутніх вчителів початкової школи до соціально-педагогічної діяльності розглядаємо як результат їхньої професійної підготовки в соціально-педагогічному аспекті.

У формуванні готовності студентів до соціально-педагогічної діяльності орієнтуємось на те, що вона характеризується своїми особливостями – складність, динамічність, багатоаспектність, поліфункціональність і творча спрямованість [Цит. за: 15, с. 8]. Дослідники виокремлюють понад двісті видів роботи вчителя, а в структурі педагогічної діяльності – три основні види: конструктивна, організаційна та комунікативна [Там само]. У свою чергу, В. Ягупов діяльність учителя розглядає як сукупність діагностичного, орієнтувально-прогностичного, комунікативно-стимулюючого, аналітично-оцінного та дослідно-творчого компонентів [22, с. 161–162].

Інші вчені (О. Романовський, О. Пономарьов, С. Пазиніч) відповідно до загальновідомих функцій педагога (управління, виховання, навчання, розвиток та психологічна підготовка) виокремлюють такі основні види педагогічної діяльності, як практика навчання й виховання, методична, науково-педагогічна та управлінська діяльність [7, с. 19–27]. Згадані дослідники педагогічної діяльності також визначають загальну та функціональну її структуру через такі компоненти: гностичний, конструктивний, проектувальний, організаторський, комунікативний, діагностичний, прогностичний, аналітичний, творчий. Виходячи з того, що наведені компоненти представляють “певну множину процесів”, автори пропонують паралельно ще й часову структуру педагогічної діяльності, що складається з послідовних етапів, а саме: підготовчий етап, тобто педагогічне цілепокладання; здійснення педагогічного процесу та діагностика особливостей і рівня навчання студентів [Там само, с. 32–33].

Реформування системи професійно-педагогічної освіти сьогодні здійснюється за схемою: “соціальні потреби – соціально-освітні послуги”, на зміну однотипної вищої школи маємо альтернативні освітні установи та освітні програми [8, с. 11].

Виходячи з того, що однією з функцій соціально-педагогічної діяльності вчителя є діагностична, що має метою своєчасне виявлення соціальних аномалій у навчально-виховному середовищі школи, актуальним для нашої роботи визнано дослідження С. Мартиненко, де представлено систему підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності, спрямованої на “розпізнавання якостей, характеристик і стану всіх складових конкретної педагогічної ситуації, шляхом використання діагностичних методів і прийомів, одержування інформації про стан розвитку об’єкта, що діагностується; вироблення основ для визначення педагогічного завдання, прийняття і виконання учителем практичних рішень” [11, с. 17]. Основними концептуальними засадами системної підготовки педагогів дослідниця вважає особистісно професійний розвиток студентів, навчання педагогічної діагностики, побудову навчання як процесу засвоювання соціального досвіду; використання вітагенного досвіду майбутніх учителів.

У структурі професіоналізму психолого-педагогічної діяльності І. Багаєва виокремлює такі компоненти:

- професіоналізм знань як основа формування професіоналізму в цілому (знання психолого-педагогічної теорії і практики навчання та виховання учнів, методів дослідження педагогічної діяльності та технологій їх ефективного використання);

- професіоналізм спілкування (вміння використати набуті знання в практичній діяльності, установка на майбутню професійну діяльність, вироблення норм поведінки, готовність до співпраці з учнями та їхніми батьками, взаємна симпатія, високий рівень емоційної стабільності, педагогічна толерантність);

- професіоналізм самовдосконалення (адекватна самооцінка й оперативне усунення виявлених в процесі педагогічної комунікації недоліків, корекція педагогічної діяльності) [2, с. 28–29].

Л. Орбан-Лембрик наголошує на розвитку професіоналізму особистості як цілісної системи та обумовлює об'єктивні й суб'єктивні чинники, що детермінують цей процес. Об'єктивні чинники, на думку вченої, становлять суть процесу соціалізації, а суб'єктивні – це психофізіологічні особливості людини спадкового, вродженого чи набутого характеру, успішний розвиток яких слугує основою для становлення професіоналізму особистості [14, с. 14].

У процесі професійного становлення на основі створення певного уявлення про майбутню трудову діяльність (модель професії) студент залучається до соціально-професійної комунікації в навчально-трудоному середовищі, системи "суб'єктно-особистісних відносин" до праці, інших людей, які, за Б. Ломовим [10, с. 327], мають соціальну природу, оскільки врешті-решт залежать від місця людини в системі суспільних відносин. У контексті реалізації комунікативної функції соціально-педагогічної діяльності вчителя важливе значення мають обґрунтовані результати дослідження проблем взаємин, міжособистісної взаємодії учасників навчально-виховного процесу в школі першого ступеня в психолого-педагогічному аспекті. Зокрема, в докторській дисертації О. Матвієнко досліджено особливості та функції педагогічної взаємодії в навчально-виховному середовищі початкової школи, а також теоретико-методичні засади забезпечення професійно-педагогічної підготовки студентів до її здійснення на особистісному та індивідуально-творчому рівні, в основі яких – ідея суб'єктного розвитку й саморозвитку особистості студента [12].

У професійній діяльності, зазначає В. Семиченко, відбувається відокремлення цілей від особистісних мотивів, адже цілі зазвичай визначені нормативно як сукупність обов'язкових вимог до педагогічної професії і здебільшого розходяться з мотивами, тому майбутній фахівець повинен бути готовим до реалізації професійно значущих цілей, відтак всю його діяльність чи певну дію регулює вплив мотиву, що не збігається з метою. Більше того, вчена переконливо доводить, що "в конфлікті між усвідомленими формальними цілями та неусвідомленими мотивами найчастіше перемагають останні" [17, с. 307]. Виходячи з того, що специфіка педагогічної професії виявляється в її спрямованості на іншу людину, показником реалізації

мотивації як структурного елемента діяльності слугує визнання інтересів суб'єктів навчально-виховного процесу.

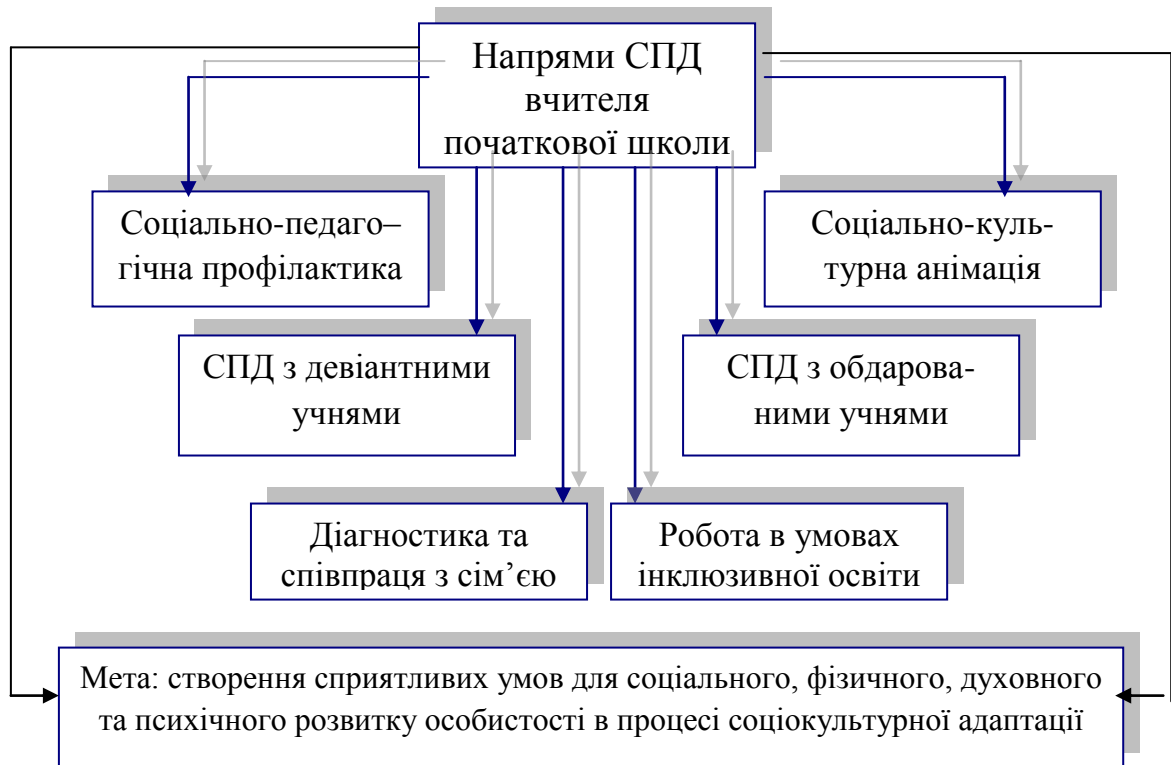
Виходячи з того, що людина як суспільна істота є не лише суб'єктом предметно-практичної діяльності, а й не меншою мірою духовної діяльності (пізнання, мотивування, оцінювання, емоційне переживання тощо) чільне місце належить світоглядній складовій соціально-педагогічної діяльності, що виявляється у свідомому самовизначенні людини на основі соціального та індивідуального досвіду задля гармонізації взаємовідносин з природою та суспільством. Саме формування світогляду майбутнього педагога є критерієм його духовного розвитку та соціальної зрілості, визначальним чинником формування внутрішнього світу школяра, його духовно-естетичних якостей, інтелектуального потенціалу, емоційно-вольової сфери тощо.

У підготовці майбутнього вчителя початкової школи чільне місце належить його готовності до реалізації головних завдань та напрямів соціально-педагогічної діяльності. Виокремлюємо такі головні її напрями (за Н. Сейко) [16, с. 17]:

- забезпечення соціально-виховного середовища, спрямованого на компенсацію несприятливого досвіду соціалізації учнів в умовах школи, надання вчителем комплексної допомоги, спрямованої на створення належних соціально-педагогічних умов у навчальному закладі;
- вивчення сучасних соціально-педагогічних досліджень задля виявлення соціальних та особистісних проблем учнів, психолого-медико-педагогічна діагностика особливостей фізичного та психічного розвитку дітей;
- соціально-педагогічна превентизація та реабілітація дезадаптованих і соціально депривованих дітей, здійснення системи превентивних впливів з попередження асоціальності;
- консультативна допомога батькам “проблемних” дітей;
- робота з обдарованими дітьми;
- організація спортивно-оздоровчої, дозвіллевої та інших видів соціально активної діяльності школярів;
- створення оптимальних умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивній освіті;

- просвітницька діяльність із пропаганди здорового способу життя, підвищення педагогічної культури батьківської громадськості.

У найзагальнішій формі основні напрями соціально-педагогічної діяльності вчителя початкової школи відображено на рис. 1.

Рис. 1. Напрями соціально-педагогічної діяльності (СПД) вчителя початкової школи

Соціально-педагогічне спрямування професійної підготовки вчителя полягає в його готовності до реалізації основних напрямів і функцій, що визначають зміст відповідної діяльності.

Висновки. У ХХІ сторіччі значно зросли вимоги до особистості вчителя та закономірно розширилися його педагогічні функції передусім у плані соціального виховання й ефективної адаптації учнів до соціуму. Сучасні тенденції розвитку освіти вимагають професійно компетентного і всебічно розвиненого фахівця, здатного до професійного мислення, аналізу та оцінки соціально-педагогічних явищ, грамотного застосування інновацій. Тому своєчасною вважаємо проблему підготовки майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності, передусім в умовах початкової школи, коли активно відбувається процес адаптації дітей до шкільного життя, учасників навчально-

виховного процесу.

На основі аналізу наукових досліджень соціально-педагогічну діяльність учителя початкової школи розглядаємо в контексті його професійної діяльності, що має метою створення соціально-виховного середовища навчального закладу для успішної соціалізації учнів, їх підготовки до самореалізації в суспільстві, надання консультативної допомоги дітям та їхнім сім'ям, адаптації до роботи в класах з інклюзивним навчанням. Соціально-педагогічний контекст професійної підготовки вчителя початкової школи передбачає гармонізацію взаємодії особистості та середовища, стимулювання соціальної активності. Професійна діяльність майбутнього фахівця носить особистісно зорієнтований характер, оскільки спрямована на надання індивідуальної допомоги, вирішення конкретних проблем, що виникають у навчально-виховному процесі школи.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в розробці науково-методичного та організаційно-технологічного забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до вирішення соціально-педагогічних проблем вихованців, зокрема їхньої компетентності в аспекті використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі, соціально-педагогічної діяльності з учнями з особливими освітніми потребами, педагогічного супроводу соціалізації молодших учнів, соціально-педагогічної взаємодії з дітьми, схильними до проявів девіантної поведінки.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи : модульний курс дистанційного навчання / А. Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; заг. ред. А.Й. Капської. – Київ, 2002. – 164 с.
2. Багаева И. Д. Формирование у будущего учителя основ профессионализма педагогической деятельности / И.Д. Багаева. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1990. – 212 с.
3. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка : схеми, таблиці, коментарі : навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл] / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
4. Біда О.А. Теоретико-методологічні засади підготовки майбутніх учителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі : Автореф... д-ра пед.

наук : 13.00.04 / О. А. Біда ; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – 37 с.

5. Гуменникова Т. Р. Теоретико-методичні засади підготовки майбутнього педагога до особистісно орієнтованого виховання молодших школярів в умовах ступеневої освіти : автореф... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Т. Р. Гуменникова. – Київ, 2011. – 36 с.
6. Дубасенюк, О.А. Теоретичні і методичні основи виховної діяльності педагога : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / О. А. Дубасенюк ; Житомирський держ. педагогічний ін-т ім. І. Франка. – К., 1996. – 444 с.
7. Зміст і сутність педагогічної діяльності : навч. посібник / О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч та ін. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2007. – 228 с.
8. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти : науково-методичний та організаційно-технологічний аспекти : монографія / О. Г. Карпенко / за редакцією С. Я. Харченко. – Дрогобич : Коло, 2007. – 374 с.
9. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во “Знання України”, 2011. – 520 с.
10. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
11. Мартиненко С. М. Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності : автореф... д-ра пед. наук: 13.00.04 / С. М. Мартиненко ; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2009. – 48 с.
12. Матвієнко О. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до педагогічної взаємодії у навчально-виховному середовищі школи першого ступеня : автореф... д-ра пед. наук: 13.00.04 / О.В. Матвієнко ; Національний педагогічний університет імені М. Д. Драгоманова. – К., 2010. – 34 с.
13. Пальшкова І. О. Формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя початкової школи: практико-орієнтований підхід : автореф... д-ра пед. наук: 13.00.04 / І. О. Пальшкова. – Одеса, 2009. – 45 с.

14. Психологія професійної діяльності і спілкування / за ред. Л. Е. Орбан, Д. М. Гриджука. – К.: Преса України, 1997. – 192 с.
15. Психофізіологічне забезпечення готовності студентів до педагогічної діяльності : монографія / за ред. О. М. Кокуна. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 296 с.
16. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка : Курс лекцій. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-т, 2002. – 260 с.
17. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навчальний посібник / В. А. Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
18. Сисоєва С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня : автореф... д-ра пед. наук: 13.00.04 / С. О. Сисоєва. – Київ, 1997. – 36 с.
19. Хомич Л. О. Система психолого-педагогічної підготовки вчителя початкових класів: дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук / Л. О. Хомич. – К., 1999. – 443 с.
20. Чобітько М. Г. Теоретико-методологічні засади особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх учителів : автореф... д-ра пед. наук: 13.00.04 / М. Г. Чобітько. – Київ, 2007. – 44 с.
21. Шевців З. М. Основи соціально- педагогічної діяльності : навч. посібник / З. М. Шевців. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
22. Ягупов В. В. Педагогіка : навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.